SOSYAL BİLİMLER ALANINDAKİ GELİŞMELER 1

Editörler

Dr. Öğr. Üyesi Oğuz Han Öztay

Dr. Öğr. Üyesi Serap SARIBAŞ

DUVAR

SOSYAL BİLİMLER ALANINDAKİ GELİŞMELER 1

Editörler
Dr. Öğr. Üyesi Oğuz Han ÖZTAY
Dr. Öğr. Üyesi Serap SARIBAŞ

Sosyal Bilimler Alanındaki Gelişmeler 1
Editörler: Dr. Öğr. Üyesi Oğuz Han ÖZTAY
Dr. Öğr. Üyesi Serap SARIBAŞ

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek
Kapak ve Sayfa Tasarımı: Duvar Design
Baskı: Mart 2022
Yayıncı Sertifika No: 49837

ISBN: 978-625-8109-10-8

© Duvar Yayınları
853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir
Tel: 0 232 484 88 68

www.duvaryayinlari.com
duvarkitabevi@gmail.com

Baskı ve Cilt:REPRO BİR
Repro Bir Mat Kağ. Rek. Tas. Tic. Ltd. Şti.
İvogsan 1518. Sokak 2/30 Mat-Sit iş Merkezi Ostim
Yenimahalle/Ankara

Bölüm 26

Çalışma Hayatında Çocuk İşçiler: Türkiye Durum İncelemesi

Kaan Koçali [1,2]

1 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul Gelişim Meslek Yüksekokulu, İş Sağlığı ve Güvenliği Programı, kkocali@gelisim.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1329-6176

2 CEO, İş Güvenliği Uzmanı (A Sınıfı), Kampüs Madencilik Müş. Mak. San. İç ve Dış Tic. Ltd. Şti, kaan.kocali@kampusmadencilik.com.tr

GİRİŞ

Çocuk işçiliği sadece ülkemizde değil, tüm dünyada devam eden bir sorundur. Çocuklar tarih boyunca çalışarak işgücü piyasası içinde olmuşlardır. Sanayi Devrimi öncesinde basit olarak görülen ve yaşlarına uygun işlerde çalışarak ailelerine katkı sağlayan çocuklar, Sanayi Devrimi ile birlikte iş piyasasındaki işlerin çeşitlenmesi sonucunda daha farklı sektörlerde çalışmaya başlamışlardır. Özellikle seri üretim yapan işyerlerinde sadece erkekler değil kadın ve çocuklar da istihdam edilmiştir. İşverenler ise daha ucuz işçi oldukları için çocuk işçileri tercih etmiş ve çocuklar işgücü piyasasında savunmasız kaldıkları için bir emek sömürüsü aracı haline gelmişlerdir. Çocuk işçiliği, çeşitli çözümler gerektiren toplumsal bir problem olup bu problemin çözümü için çok yönelik stratejiler geliştirilerek; eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik alanlarında birçok kurum, kuruluş ve sivil toplum örgütlerinin iş birliği içinde çalışması gerekmektedir. Kalıcı bir çözüm bulunması için ise hem kısa vadeli hem de uzun vadeli hedefler göz önünde bulundurmalıdır.

İş sağlığı ve güvenliğinin tarihsel gelişimi de ülkemizde ve dünyada olduğu gibi, iş hayatının gelişimine paralel olarak gerçekleşmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ivme kazanan Sanayileşme Hareketi, bazı güvenlik ve sağlık sorunlarına yol açmıştır. Bu sorunları gidermek için iş sağlığı ve güvenliği standartlarına ilişkin birçok yasal düzenleme yapılmaya başlanmıştır (Koçali, 2021a, s. 8-9). Bu kapsamda iş sağlığı ve güvenliği açısından çocuk işçiliğin durumunu incelenerek öncelikle çocuk işçiliğinin kavramsal çerçevesi, yasal düzenlemeleri ve genel durumuna değinilmesi ve Türkiye›de çocuk işçiliğinin iş sağlığı ve güvenliği konusundaki durumunun ortaya konulması gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki iş kazalarının büyük çoğunluğu önlenebilir niteliktedir ve iş sağlığı ve güvenliği kültürünü toplumumuzun ve hayatımızın her alanına yerleştirerek önleyebiliriz (Koçali, 2021b, s. 389). Her şeyden önce güvenli çalışma ortamları sağlanmalı, mevcut iş sağlığı ve güvenliği koşulları iyileştirilmeli, her seviyedeki çalışanlara kapsamlı ve uygulamalı iş güvenliği eğitimleri verilerek iş güvenliği kültürü oluşturulmalıdır (Koçali, 2021c, s. 6).

1. ÇOCUK VE ÇOCUK İŞÇİ KAVRAM İLİŞKİSİ

Çocukluk, genel olarak özünde tarihsel ve sosyal bağlamları olan bir sosyal kurum olarak tanımlanır. Bu kurumsal çerçevede çocuklara yönelik ve onlardan beklenen davranış kalıpları, tarihsel ve toplumsal koşullar tarafından belirlenir. Toplumsal ve tarihsel perspektiften yaklaşıldığında, kentsel ve kırsal alanlar arasındaki dağılım veya cinsiyet farklılıklar dikkate alınmadan, sosyal ve kültürel bağlamlardan izole edilen "çocuk" ve "çocuk işçiliği" tanımları sorgulanmalıdır

(Kuschnereit, 2001, s. 288). Bu nedenle "çocuk" ve "çocuk işçiliği" gibi ekonomik boyutları olan kavramların, kültürel ve toplumsal bağlamlarda yerleşik bir çocukluk tanımı ile bağlantılı olarak tartışılması daha açıklayıcı ve kapsayıcı olacaktır.

Çocuk işçiliği tanımının her ülkenin sosyoekonomik ve kültürel farklılıklarına göre değişiklikler gösterebildiği görülmektedir. Çocuk işçiliği kavramı üzerinde durulmadan önce çocuk sayılma durumundan bahsetmek yerinde olacaktır. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 1. maddesinde "... on sekiz yaşına kadar her kişi çocuk sayılır." şeklinde açık bir tanımlama mevcuttur. Birleşmiş Milletler Uluslararası Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF, 2019) çocuk işçiliğini "çocuğun yaşına ve işin türüne bağlı olarak, minimum çalışma saatini aşan ve çocuğa zararlı olan iş" olarak tanımlamaktadır (ÇSGB, 2017a, s. 13). ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü), 182 Sayılı En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi'nin 2. maddesinde "Bu Sözleşmenin amaçları bakımından çocuk terimi 18 yaşın altındaki herkese uygulanır" tanımlamasını belirtmiştir (ILO, 1999, s. 6). Çocuk işçiliği, ülkemizde ise çocukların zihinsel ve bedensel gelişimlerini veya çocukluklarını bitirmelerini engelleyen işlerde çalıştırılması olarak tanımlanmaktadır (ÇSGB, 2017b, s. 11). Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), çocuk işçi sayısını azaltmak için hazırladığı raporda daha detaylı bir ayrım yapmaktadır. ILO bu raporda üç tanım üzerinde durmuştur, bunlar; çalışan çocuklar, çocuk işçiler ve tehlikeli işlerde çalışan çocuklardır. Rapordaki hususlara göre çalışan çocuk veya çocuk işçiliği kavramı esnek, geniş ve istatistikseldir. Bu kavram kapsamında kısa-uzun süreli, ücretli-ücretsiz, yasal-kaçak, piyasa ilişkisi olan-olmayan, ara sıra ve-veya düzensiz çalışmalar yer almakta ancak ev içinde yapılan işçilik yer almamaktadır. Bu bağlamda "çalışan çocuk" terimi, haftanın yedi günü, günde en az bir saat çalışan çocukları ifade ederek cinsiyete dayalı ev işlerini göz ardı ettiğinden dolayı tam da doğru olduğu söylenemez (ILO, 2006, s. 10). Ancak Türkiye'de ve geleneksel çocukluk anlayışının hakim ve yoksulluğun yaygın olduğu diğer ülkelerde, üzerinde durulması gereken asıl çalışan çocuk grubu, evlerde ücretsiz olarak aile işçisi tanımı altında çalışan çocuklardır.

Türkiye'deki yasal düzenlemelerde çocuk olgusuna ilişkin net bir ifade bulunmamaktadır. Yasal düzenlemelerde "çocuk" yerine "küçük" ifadesi kullanılmaktadır (Gören, 1984, s. 117). Medeni Kanun ise erginlik ve evlilik dışında 18 yaşını doldurmuş olması gerektiğini belirtmektedir. Sonuç olarak Türk Medeni Kanunu'na göre 18 yaşından küçük herkes çocuk sayılır. Çocuk kavramı ile çalışma hayatı arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmalar sıklıkla "çocuk işçiliği" ve "çalışan çocuk" ayrımı yapmaktadır. Çocuğa ücretli işçi ile yapılan bir iş sözleş-

mesinin öznesi olarak atıfta bulunulmasının yanı sıra, çocuk işçi kavramı ücretli emek ile ilişkili olarak düşünülmekte ve dolayısıyla bu ilişkiye dahil olmayan çocukları dışarıda bırakmaktadır. Bu durumda, emeği karşılanmayan çocuklar için çalışmak veya herhangi bir iş yapmak söz konusu olduğunda çok daha kapsamlı bir kavram ihtiyacı duyulmaktadır. Bu çerçevede "çocuk işçiliği" terimi, çocuk işçileri içeren ancak ücretli işçiliği hariç tutan daha kapsayıcı bir kavram olarak önerilmiş ve çocuk işçiliği; "çocuğun eğitimini engelleyen ve fiziksel, duygusal, zihinsel, ahlaki ve sosyal gelişimini olumsuz yönde etkileyen işlerde çalışan çocuklar", çocuk işçi ise "çalışan çocuklar" olarak tanımlanmaktadır (Günöz, 2007, s. 4-12). Genel olarak çizilen çerçeveden baktığımızda; çocuk, çocuk işçi, genç işçi, çalışan çocuk, genç işçi kavramlarının toplumsal bağlamları olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla biyolojik yaş aralıkları arasındaki farklılıklara ya da çocuklar arasında bölgesel ve toplumsal cinsiyete sıkıştırılmış bir çocukluk kavramı anlamsız kalmaktadır. Kültürel farklılıklara dayalı ayrımcılıkların olduğunu vurgulamak önemlidir. Sonuç olarak; çocuk işçi, genç işçi, çırak ve benzeri tanımlamalarda olduğu gibi çocuk ve genç işçi ayrımı, çocukların, özellikle de işgücü piyasasında yer alan çocukların istihdamını oyalamaktan ve meşrulaştırmaktan başka bir amaca hizmet etmemektedir.

2. TÜRKİYE'DE ÇOCUK İŞÇİLERİNİN GENEL DURUMU

Türkiye'de çalışma hayatını düzenleyen kanunlar hem İş Kanunu'nda hem de Borçlar Kanunu'nda yer almaktadır. Tarihsel süreç göz önüne alındığında, tarım ülkesinden sanayileşmiş bir ülkeye geçişimiz yeni düzenlemelerle sonuçlanmış olmasına rağmen, tarım sektörü çocukların istihdam edildiği sektörlerin başında gelmektedir (Koçali, 2021c, s. 28). Halen tarımda çalışan çocukların sayısının artmasının bir nedeni de gelişmekte olan bir ülke olmamızdır (TÜİK, 2013, s. 16).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 50. maddesi, kuşkusuz Türk ulusal mevzuatında bu konudaki en önemli düzenlemedir. Buna göre, "Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılamaz. Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar" (T.C. Anayasası, 1982) Çalışanların dinlenme hakları da bahsi geçen madde kapsamındadır. 14-18 yaşları arasındaki (18 dahil) genç ve çocuk işçilerin istihdam edilmeden önce Sosyal Sigortalar Kurumu, sağlık ocağı, devlet veya işyeri hekimleri tarafından muayeneleri yapılmakta ve yapacakları işin vücut yapılarının uygun olduğu bildirilmektedir. İş Kanunu'nun 85'inci maddesinde "genç işçiler ve 16 yaşını doldurmamış çocuklar ile yaptıkları işle ilgili mesleki eğitim almamış işçiler ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılamaz." hükmü ile 16 yaşını dol-

durmuş ancak 18 yaşını doldurmamış kadın ve genç işçilerin hangi işlerin ağır ve tehlikeli iş sayılacağı ve ne tür ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılabileceğinin açıklanması gerektiği ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından Sağlık Bakanlığı'nın görüşü alınarak hazırlanan yönetmelikle belirleneceği belirtilmekteydi. Fakat İş Kanunu'nun bu maddeleri 2012 tarihli 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile yürürlükten kaldırılmış ve yerine yeni düzenlemeler getirilmiştir. 6331 sayılı Kanun'un 3. maddesinde genç işçi, genç çalışan şeklinde belirtilerek "on beş yaşını bitirmiş ancak onsekiz yaşını doldurmamış çalışan" olarak tanımlanmıştır. İş Kanunu'nun 87. maddesi ile karşılaştırıldığında, 6331 sayılı yasanın genç işçi grubunu 16-18 yaş grubu olarak daralttığı görülmektedir. Bu değişime iyimser bir bakış açısıyla yaklaşıldığında 14-15 yaş arası çocukların iş ilişkilerinden dışlanması olarak yorumlanabilir. Ancak gerçek durum, tıpkı 16-18 yaş grubundakiler gibi, 14-15 yaş ve altındaki çocukların da giderek daha fazla çalışma hayatında yer aldığını göstermektedir. Ayrıca konu ile ilgili olarak Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik de temel bir kanuni dayanak olarak kabul edilmektedir. Bu yönetmeliğin en temel amacı "çocuk ve genç işçilerin sağlık ve güvenliklerini, fiziksel, zihinsel, ahlaki ve sosyal gelişmelerini veya öğrenimlerini tehlikeye atmadan çalışma şekillerinin esaslarını belirlemek ve ekonomik istismarlarını önlemek"tir. Ayrıca yönetmelik çocuk ve genç işçilerin çalışabilecekleri işyerleri tanımlayarak, çalışma koşulları, işveren yükümlülükleri ve devletin yükümlülükleri gibi konulara da açıklıklar getirmektedir.

Türkiye'de hemen hemen her sektörde çalışan çocukları görmek mümkündür. Kentlerde sanayi, ticaret ve hizmet sektörlerinde çalışan çocuklar, kırsal kesimde yoğun olarak tarımda çalışmaktadır. Ancak şehrin sokaklarında çalışan çocukların çokluğu dikkat çekmektedir (ÇSGB, 2005, s. 9). Çocuk işçiliğine ilişkin verilerin tüm boyutlarıyla gerçeği tam olarak yansıtmadığını söylemek mümkündür. Bunu etkileyen faktörlerden biri de kayıt dışı sektörün varlığıdır. Resmi istatistiklerde yer almayan kayıt dışı sektörde çeşitli kapasitelerde çalışan çocuk sayısının çok daha fazla olduğu iddia ediliyor. Bunun nedenleri, çocukların vasıfsız çalışmaya uygun olmaları ve yasal olarak yasaklanmış veya sınırlı istihdam edilen kayıt dışı istihdamda düşük ücretlerle uzun saatler çalıştırılmalarıdır (Baştaymaz, 2000, s. 301; Gerşil, 2017). Türkiye›de kayıt dışı çalışan çocuk sayısı kayıt dışı istihdamın yaygınlaşmasıyla gerçekleştirilebilecek bir yapıdadır (Gülçubuk, 2012, s. 75).

3. TÜRKİYE'DE ÇOCUK İŞÇİYLE İLGİLİ İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ İSTATİSTİKLERİ

Türkiye de dahil olmak üzere birçok gelişmekte olan ülkenin, çocuk işçiliğini başlangıçta ortadan kaldırmaktan aciz olduğu söylenmekte ve çoğu zaman çocuğun gelire olan ihtiyacı sorunun önüne geçilmesini imkansız hale getirmektedir. Sonuç olarak, çocuk işçiliğini önlemek ve çocukların çalışma koşullarını iyileştirmek için politikalar geliştirilmelidir. Bu yöntemin çocuk işçiliğini teşvik etme riski olsa da mevcut durumu iyileştirmek için düzenlemelere ve politikalara ihtiyaç olduğuna inananlar da vardır (Baştaymaz, 2000, s. 299). İş sağlığı ve güvenliği alanında yapılacak her türlü yasal çalışma ülkemize ve toplumumuza fayda sağlayacaktır. Ancak unutulmamalıdır ki amaç, gerekli düzenlemelerin kağıt üzerinde kalmamasını ve uygulamaların işçi-işveren-devlet tarafından benimsenmesini sağlamaktır. (Koçali, 2021b, s. 390) İşverenler açısından ucuz işgücü anlamı taşıyan çocuk işçiliği, çalışma hayatına daha ileriki yaşta giren bireylere göre daha fazla sağlık sorunu ile birlikte daha sık hastalık geçirme ve yaşam kalitesinin daha düşük olması gibi dezavantajları da beraberinde getirmektedir (Baştaymaz, 1990, s. 6). Çocuklar için çalışma koşulları ve yaptıkları işler büyük ölçüde değişebildiğinden dolayı bazı çalışma ortamları kişinin sağlığına uygun iken, bazıları ise değildir (Duyar, 2013, s. 11). Çocuk işçiler ülkemizde öncelikle tarım sektörümde istihdam edilmiş ve sonraki yıllarda sanayi sektörlerine ilerlemişlerdir. Türkiye'de sanayide çalışan çocuk işçiler, özellikle zor çalışma şartlarının bulunduğu küçük ölçekli sanayi işletmelerinde istihdam edilmektedir. Bu tür iş yerlerinde çalışan çocukları tespit etmek, sokakta çalışan çocuklara göre daha zordur çünkü bu işletmeler genellikle küçük ve bağımsızdırlar. Küçük ölçekli işletmelerin çalışma koşulları genellikle standartların altında olduğu için çocuklar işyeri ve çalışma koşulları risklerine karşı savunmasızdır (ÇSGB, 2017b, s. 9). İşyerlerinde iş sağlığı ve güvenliği açısından çoğunluğu küçük ölçekli atölyeler olmak üzere olumsuz tablolar bulunmaktadır. Bu tür işyerlerinde işyeri hekimi bulunmamakta, sağlık ve güvenlik bilgisi verilmemektedir. Yetersiz havalandırma, gürültü ve tozlu ortam çocukların sağlığını tehlikeye atmaktadır (ÇSGB, 2015, s. 11). Çalışan çocuklar hem fiziksel hem de psikolojik olarak kendilerine uygun olmayan sorumluluklar ve yük taşırlar. Patronu veya patronları tarafından azarlanma veya kızdırılma korkusu, özellikle iş dünyasında olumsuz bir etkiye sahiptir (Fidan, 2004, s. 42). İşin niteliğine ve koşullarına bağlı olarak, fiziksel ve psikolojik yaşlarına ve gelişimlerine uygun olmayan yerlerde çalışan fiziksel ve zihinsel gelişim sürecindeki çocuklar, gelecekteki psikolojik, güvenlik ve sağlık durumlarını olumsuz yönde etkilemektedir (Kolk ve Tulder, 2002, s. 294).

Türkiye'de çocuk işçiliği üzerine yapılan çeşitli araştırmalarda çocuk işçiliğin

temelinde yer alan kültürel, ekonomik ve sosyal boyutların belirlenmesine odaklanılmıştır. Bu kapsamda çocuk işçiliğinin sektörel dağılımı, çalışma biçimleri, çalışma nedenleri, aile durumları, işyeri koşulları, iş kazaları ve istismar durumları incelenmiştir (Yıldız, 2007, s. 6). Bazılarından bahsetmek gerekirse; KOBİ'lerde istihdam edilen çocuk işçilerin maruz kaldıkları iş kazalarını inceleyen araştırmadan elde edilen sonuçlarda 13-18 yaş arası çocukların %34'ünün kaza geçirdiği belirlenmiştir. Öte yandan çocuklarda iş kazalarına maruz kalma olasılığının ve sıklığının yetişkin bireylere göre çok daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Kaza sonrası tutumların hem çocukların aileleri hem de işverenler tarafından normal bir durum olarak görüldüğü ve bu durumun ciddiyetinin farkında olmadıkları da ortaya konulmuştur (Fişek, 2017). Bir başka araştırmada, otomobil yan sanayinde çalışan çocukların yasal çalışma saatlerinin çok ötesinde çalıştırılmasının yanı sıra iş sağlığı ve güvenliği açısından uygun olmayan çalışma koşullarına maruz kaldıkları sonucuna varılarak, bu durumun iş kazası olasılığının arttırdığı görülmüştür. (Uslu, 2014). Mobilya sektöründe çalışan çocuklar üzerinde yapılan bir araştırmanın bulgularına göre, çocuk işçiler Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği kapsamında yasak olan işlerde çalıştırılmaktadır. Öte yandan işe alınmadan önce işe uyum için gerekli periyodik muayenelerin yapılmadığı da tespit edilmiştir. Bu çocuklar sosyal güvenlik kapsamında olmadığı için önemli bir kısmı iş kazası geçirdikten sonra hastanede tedavi görmemektedir (Yandakçı, 1994). Çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri üzerine yaptıkları çalışmada, mevsimlik olarak pamuk hasadında çalışan çocukların zorlu çalışma koşullarından ciddi şekilde zarar gördükleri sonucuna varılmıştır. Bu durum onların hem fiziksel hem de psikolojik gelişimlerini olumsuz etkilemektedir. Öte yandan araştırma, çocukların okula gitmemelerine veya işe gitmek zorunda oldukları için gelecekteki durumlarını iyileştirmek için gerekli eğitimden mahrum bırakıldıklarına da dikkat çekmektedir (Gülçubük, 2012). Tarım sektörü, meslek hastalıklarının ve kazaların en yaygın olduğu sektör olup mevsimlik göçmen ve tarım işçiliği açısından ülkemizdeki sorunlu sektörlerden birisidir (ÇSGB, 2017-2). Sokakta çalışma ise, küçük ve orta ölçekli işletmelerde ağır ve tehlikeli işler ile aile işleri dışında kalan ücretli, gezici ve geçici işçilik ülkemizde çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri arasındadır (Gerşil, 2017).

Ülkemizdeki istatistiklere göre, çocuk işçilerin %3,4'ü yaralanmakta veya sakatlanmakta, %2,4'ü işyeri koşullarından rahatsızlık duymakta, %33,8'i aşırı yorulmakta ve %1,2'si ise şiddet veya kötü muameleye maruz kalmakta olup bu rakamlar resmi kayıtlara yansıyanlardır. Bu rakamlarda iş kazası ve yaralanmalarından bilgi veren çocuk işçiler de yer almamaktadır (TÜİK, 2013, s. 60). Çünkü çocuklar işle ilgili sağlık riskleri hakkında yeterli bilgiye sahip değillerdir. Çocuk

işçilerin maruz kaldığı kazalar ile fiili çalışma, çalışma saatleri ve korunmaya ilişkin bilgilere erişim arasında bir bağlantı bulunmaktadır. Çocukların günlük çalışma saatleri arttıkça iş kazalarının oranı da artmaktadır (Akyan ve Atak, 2004, s. 149). Çocukların işyerinde özel olarak korunması ve kontrolü Türkiye'de de zor bir konudur. Ülkemizde işle ilgili ölümlerin Avrupa Birliği ülkelerine göre daha fazla olması bu konuda haklı kaygılar doğurmaktadır (TÜİK, 2017, s. 53).

3.1. Çocuk İşçi Sayısı

Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2019 yılı sonunda (TÜİK, 2019) 5-17 yaş arası çocuklara uygulanan Çocuk İşgücü Anketi ve Hane Halkı İşgücü Anketi, çalışma kapsamında birlikte incelenmiştir. Bu çalışma, kapsam ve yöntem açısından önceki Çocuk İşçiliği Araştırmaları'ndan farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar, 2014 yılındaki Hane Halkı İşgücü Anketi yapısında yapılan değişikliklerden ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nün çocuk işçiliği anketlerini baz olarak aldığı 5-17 yaş grubunun dahil edilmesinden dolayıdır. Türkiye'de 5-17 yaş arası çocuk sayısının toplamda 16 milyon 457 bin olduğu tahmin edilmekte ve bu sayı işgücünün yüzde 20,3›ünü oluşturmaktadır. Toplam çocuk nüfusu içerisinde 5-11 yaş grubunda 9 milyon 12 bin, 12-14 yaş grubunda 3 milyon 796 bin, 15-17 yaş grubunda ise 3 milyon 649 bin çocuk olduğu tahmin edilmektedir (TÜİK, 2020).

Tablo 1. Kurumsal Olmayan Nüfus ve Ekonomik Faaliyetlerde Çalışan Çocuklar (Bin Kişi)

Cinsiyet	Yaş Grubu ve Cinsiyet	İşgücünde Yer Almayan Çocuklar	Ekonomik Faaliyette Bulunan Çocuklar	İstihdam Oranı (%)
Erkek	5-11	4.626	24	0,5
	12-14	1.948	77	4,0
	15-17	1.876	407	21,7
	Toplam	8.449	508	6,0
Kız	5-11	4.386	8	0,2
	12-14	1.848	37	2,0
	15-17	1.773	167	9,4
	Toplam	8.008	212	2,6
Erkek ve Kız Toplamı	5-11	9.012	32	0,4
	12-14	3.796	114	3,0
	15-17	3.649	574	15,7
	Toplam	16.457	720	4,4

Tablo 1'de 5-11, 12-14 ve 15-17 yaş gruplarındaki çocuk sayıları ve çocuk işçi sayıları verilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi bir ekonomik faaliyette çalışan erkek çocukların sayısı 24 bin, 12-14 yaş grubunda 77 bin, 15-17 yaş grubunda 407 bin ve toplamda 508 bin iken, çalışan kızların sayısı bir ekonomik faaliyette 5-11 yaş grubunda 8 bin, 12-14 yaş grubunda 37 bin, 15-17 yaş grubunda 167 bin ve toplamda 212 bin kişidir. 5-17 yaş arası 720 bin çocuk var ve çalışan çocuklar arasında beş yaş altı çocuk görülmemiştir. Çocukların %79,7'si 15-17 yaşları arasında iken, %15,9'u 12-14 yaşları arasında ve %4,4'ü 5-11 yaşları arasındadır.

Veriler cinsiyete göre ayrıştırıldığında, çalışan çocukların yüzde 70,6'sının erkek, yüzde 29,4'ünün kız olduğu ortaya çıktı. Aynı yaş grubundaki çocuklar arasında çalışan 5-17 yaş arası çocukların oranına göre istihdam oranı yüzde 4,4'tür.

3.2. Çocuk İşçilerin Eğitim Durumu

5-14 ve 15-17 yaş grupları için sürekli eğitim ve eğitime devam etmeme durumu Tablo 2'de verilmektedir. Tablodan da görüldüğü gibi okula kayıtlı çalışan erkek çocukların toplam sayısı 80 bini Türkiye'de 80 bin olmak üzere 333 bindir. 5-14 yaş grubunda ve 253 bin 15-17 yaş grubunda. Okula gitmeyen toplam çalışan erkek öğrenci sayısı 5-14 yaş arası 21 bin, 15-17 yaş arası 154 bin ve toplamda 175 bindir. 5-14 yaş grubunda 25 bin, 15-17 yaş grubunda 115 bin olmak üzere toplam çalışan kız öğrenci sayısı 140 bindir.

Eğitimine devam etmeyen toplam çalışan kız öğrenci sayısı 5-14 yaş arası 20 bin, 15-17 yaş arası 52 bin ve toplamda 72 bindir. Yaş gruplarına göre 5-14 yaş grubundaki çocukların %72,0'si ve 15-17 yaş grubundaki çalışan çocukların %64,1'i aynı anda eğitim görmektedir. Çocukların %34,3'ü okulu bırakmaktadır.

Tablo 2. Eğitime Devam ve Çalışma Durumuna Göre Çocuklar (Bin Kişi)

Cinsiyet	Yaş Grubu	Okula Devam Eden			Okula Devam Etmeyen			
		Toplam	Çalışan	Çalışmayan	Toplam	Çalışan	Çalışmayan	Okul Çağından Küçükler
Erkek	5-14	5.785	80	5.705	789	21	173	595
	15-17	1.550	253	1.297	326	154	172	-
	Toplam	7.335	333	7.002	1.114	175	344	595
Kız	5-14	5.464	25	5.439	770	20	186	564
	15-17	1.465	115	1.350	309	52	257	-
	Toplam	6.929	140	6.789	1.079	72	443	564
Erkek ve Kız Toplamı	5-14	11.249	105	11.144	1.559	41	359	1.159
	15-17	3.015	368	2.647	634	206	429	-
	Toplam	14.264	473	13.791	2.193	247	787	1.159
(%)								
Erkek	5-14	100,0	1,4	98,6	100,0	2,7	21,9	75,4
	15-17	100,0	16,3	83,7	100,0	47,2	52,8	-
	Toplam	100,0	4,5	95,5	100,0	15,7	30,9	53,4
Kız	5-14	100,0	0,5	99,5	100,0	2,6	24,2	73,3
	15-17	100,0	7,8	92,2	100,0	16,9	83,1	-
	Toplam	100,0	2,0	98,0	100,0	6,6	41,0	52,3
Erkek ve Kız Toplamı	5-14	100,0	0,9	99,1	100,0	2,6	23,0	74,4
	15-17	100,0	12,2	87,8	100,0	32,4	67,6	-
	Toplam	100,0	3,3	96,7	100,0	11,2	35,9	52,9

3.3. Çocuk İşçilerin Çalışma Nedenleri

5-14 ve 15-17 yaşlarındaki çocukların çalışma nedenleri hakkında bilgiler Tablo 3'te verilmektedir. Tabloya göre 5-14 yaş grubunda erkek çocuk işçilerin 9 bini erkek haneye katkı sağlamak, 73 bini hanenin ekonomik faaliyetine yardımcı olmak, 14 bini iş öğrenmek veya meslek sahibi olmak, 4 bini kendi ihtiyacını karşılamak ve 1 bini ise diğer sebeplerden dolayı; 5-17 yaş grubunda erkek çocuk işçilerin 120 bini ev halkına katkıda bulunmak, 110 bini hane halkının ekonomik faaliyetlerine yardımcı olmak, 144 bini iş veya meslek sahibi olmak ve 33 bini de kendi ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmaktadır.

5-14 yaş grubunda çalışan kız çocuk işçilerin ise 8 bini ev halkına katkıda bulunmak, 35 bini hane halkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak, 1 bini iş veya meslek sahibi olmak, 1 bini de kendi ihtiyaçlarını karşılamak için; 5-17 yaş grubunda çalışan kız çocuk işçilerin 30 bini ev halkına katkıda bulunmak, 40 bini

hane halkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak, 89 bini iş veya meslek sahibi olmak ve 8 bini de kendi ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmaktadır.

Çocukların çalışma nedenleri arasında ilk sırayı %35,9 ile "hanenin ekonomik faaliyetine yardımcı olmak", %34,4 ile "iş öğrenmek, meslek sahibi olmak" ve %23,2 ile "hane gelirine katkıda bulunmak" izlemekte ve %6,4'ü "kendi ihtiyaçlarını karşılamak" için çalışmaktadır.

Tablo 3. Çalışma Nedenine Göre Ekonomik Faaliyetlerde Çalışan Çocuklar (Bin Kişi)

Cinsiyet	Yaş Grubu	Toplam	Ev Halkına Katkıda Bulunmak	Hane Halkının Ekonomik Faaliyetine Yardımcı Olmak	İş Öğrenmek veya Meslek Sahibi Olmak	Kendi İhtiyaçlarını Karşılamak	Diğer
Erkek	5-14	101	9	73	14	4	1
	15-17	407	120	110	144	33	-
	Toplam	508	128	184	158	38	1
Kız	5-14	45	8	35	1	1	-
	15-17	167	30	40	89	8	-
	Toplam	212	39	75	90	9	-
Erkek ve Kız Toplamı	5-14	146	17	108	15	5	1
	15-17	574	150	150	232	41	-
	Toplam	720	167	259	247	46	1

3.4. Çocuk İşçilerin Ekonomik Faaliyetleri

5-14 ve 15-17 yaş arası çocukların çalıştığı sektörler hakkında bilgiler Tablo 4'te verilmektedir. Tabloya göre 5-14 yaş arasındaki erkek çocuk işçilerin 58 bini tarımda, 15 bini sanayide ve 28 bini hizmet sektöründe; 15-17 yaş arasındakilerin ise 85 bini tarımda, 126 bini sanayide ve 195 bin hizmet sektöründe çalışmaktadır.

5-14 yaş arasındaki kız çocuk işçilerin ise 36 bini tarımda, 2 bini sanayide ve 7 bini hizmet sektöründe; 15-17 yaş arasındakilerin ise 42 bini tarımda, 27 bini sanayide ve 97 bini ise hizmet sektöründe çalışmaktadır.

Tarım sektöründe çalışan çocukların yaş grupları incelendiğinde; erkeklerin %64,1'inin, kızların ise %22,3'ünün ve toplamda çocuk işçilerin %30,8'inin bu sektörde çalıştığı görülmüştür.

Tablo 4. Ekonomik Faaliyet Koluna Göre Çalışan Çocuklar (Bin Kişi)

Cinsiyet	Yaş Grubu	Toplam	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Toplam (%)	Tarım	Sanayi	Hizmetler
Erkek	5-14	101	58	15	28	100,0	57,2	15,1	27,7
	15-17	407	85	126	195	100,0	21,0	31,0	48,0
	Toplam	508	143	141	223	100,0	28,2	27,8	43,9
Kız	5-14	45	36	2	7	100,0	79,6	4,0	16,4
	15-17	167	42	27	97	100,0	25,4	16,4	58,3
	Toplam	212	78	29	105	100,0	36,8	13,7	49,4
Erkek ve Kız Toplamı	5-14	146	94	17	35	100,0	64,1	11,7	24,2
	15-17	574	128	153	292	100,0	22,3	26,8	51,0
	Toplam	720	221	171	328	100,0	30,8	23,7	45,5

3.5. Çocuk İşçilerin İstihdam Durumu

5-14 ve 15-17 yaşlarındaki çocukların istihdam durumlarına ilişkin bilgiler Tablo 5'te verilmektedir. Tabloya göre 5-14 yaş arasındaki erkek çocuk işçilerin 25 bini gündelik çalışan, 2 bini kendi hesabına çalışan ve 75 bini ücretsiz aile işçisi; 15-17 yaş arasındaki erkek çocuk işçilerin ise 295 bin, gündelik çalışan, 1 bini kendi hesabına çalışan ve 111 bini ücretsiz aile işçisidir.

5-14 yaş arasındaki kız çocuk işçilerin ise 10 bini gündelik çalışan, 35 bini ücretsiz aile işçisi; 15-17 yaş arasındaki kız çocuk işçilerin ise 126 bini gündelik çalışan, 1 bini kendi hesabına çalışan, 40 bini ise ücretsiz aile işçisidir. İstihdam durumlarına göre %63,3'ü gündelik çalışan, %36,2'si ücretsiz aile işçisi ve %0,5'i kendi hesabına çalışandır.

Tablo 5. İşteki Durumuna Göre Ekonomik Faaliyetlerde Çalışan Çocuklar (Bin Kişi)

Cinsiyet	Yaş Grubu	Toplam	Gündelik Çalışan	Kendi Hesabına Çalışan	Aile İşçisi	Toplam (%)	Gündelik Çalışan	Kendi Hesabına Çalışan	Aile İşçisi
Erkek	5-14	101	25	2	75	100,0	24,5	1,5	74,0
	15-17	407	295	1	111	100,0	72,4	0,3	27,3
	Toplam	508	319	3	186	100,0	62,9	0,5	36,6
Kız	5-14	45	10	-	35	100,0	22,2	-	77,8
	15-17	167	126	1	40	100,0	75,5	0,6	23,9
	Toplam	212	136	1	75	100,0	64,2	0,5	35,3
Erkek ve Kız Toplamı	5-14	146	35	2	110	100,0	23,8	1,0	75,2
	15-17	574	421	2	151	100,0	73,3	0,4	26,3
	Toplam	720	455	4	261	100,0	63,3	0,5	36,2

3.6. Çocuk İşçilerin İşyeri Konumları

5-14 ve 15-17 yaş grubundaki çocukların işyeri konumlarına ilişkin bilgiler Tablo 6'da yer almaktadır. Tabloya göre 5-14 yaş arasındaki erkek çocuk işçilerin 58 bini tarla/bahçede, 40 bini sabit işyerlerinde ve 3 bin seyyar/pazar yerlerinde; 15-17 yaş arasındaki erkek çocuk işçilerin 83 bini tarlada/bahçede, 305 bini sabit işyerinde ve 18 bini ise seyyar/pazarlarda çalışmaktadır.

5-14 yaş arasındaki kız çocuk işçilerin 36 bini tarlada/bahçede, 9 bini sabit bir işyerinde; 15-17 yaş arasındaki kız çocuk işçilerin ise 42 bini tarlada/bahçede, 121 bini sabit işyerinde, 4 bini de evde çalışmaktadır.

Çalışan çocuklar %66,0 oranında sabit bir işyerinde, %30,4 oranında tarla/bahçede, %3,0 oranında seyyar/pazar yerinde ve %0,5 oranında evde çalışmaktadır.

Tablo 6. İşteki Durumuna Göre Ekonomik Faaliyetlerde Çalışan Çocuklar (Bin Kişi)

Cinsiyet	Yaş Grubu	Toplam	Tarla / Bahçe	Sabit İşyeri	Seyyar / Pazar	Ev	Tarla / Bahçe (%)	Sabit İşyeri (%)	Seyyar / Pazar (%)	Ev (%)
Erkek	5-14	101	58	40	3	-	57,2	39,8	3,0	-
	15-17	407	83	305	18	-	20,4	75,0	4,5	-
	Toplam	508	141	346	21	-	27,7	68,0	4,2	-
Kız	5-14	45	36	9	-	-	79,6	20,3	-	-
	15-17	167	42	121	-	4	25,4	72,3	-	2,2
	Toplam	212	78	130	-	4	36,8	61,3	-	1,7
Erkek ve Kız Toplamı	5-14	146	94	50	3	-	64,1	33,9	2,1	-
	15-17	574	125	426	19	4	21,8	74,2	3,2	0,7
	Toplam	720	219	475	22	4	30,4	66,0	3,0	0,5

3.7. Çocuk İşçilerin Karşılaştığı Riskler

Çalışan çocukların iş sağlığı ve güvenliği ve işyeri ortamı açısından karşılaştıkları riskler hakkında bilgiler Tablo 7'de verilmektedir. İşyerinde fiziksel sağlığı etkileyen/etkiyebilecek olumsuz faktörleri incelediğimizde; çocuk işçilerin %1,3'ünün işyerinde herhangi bir yaralanma geçirdiğini ve %4,4'ünün de yaralanmalara tanık olduğunu görmekteyiz. İşyerindeki çalışma koşullarının olumsuz olmasından dolayı herhangi bir rahatsızlık geçiren çocuk işçi oranı da %0,6 olup tanık olanların oranı ise %2,2'dir. Maruz kalan işçilerin kız olmadığı, tümünün erkek olduğu da bu noktada önemli bir durumdur.

Çocuk işçilerin fiziksel sağlığını etkiyene riskler toplam 6 başlık altında toplanmıştır. Çalıştıkları işe göre karşılaştıkları riskler farklılık gösterse de çocuk işçilerin toplam %54,8'i riskler ile karşılaştığını belirlenmiştir. Çocuk işçilerin %4,62'sının göz yorgunluğu ve görsel konsantrasyonuna, %10,8'inin kimyasallar, toz, duman, duman veya gazlara, %10'unun gürültü ve güçlü titreşimlere, %12,9'unun aşırı sıcak/soğuk veya aşırı nemli/nemsiz ortamda çalışmaya, %10,1'inin zor çalışma duruşları veya çalışma hareketleri ve ağır yükleri taşımaya ve %6,4'ünün kaza riski ne maruz kaldığını hesaplanmıştır.

Tablo 7. Çalışılan Yerde Karşılaşılan/Karşılaşılabilecek Olumsuz Durumlara Göre Ekonomik Faaliyetlerde Çalışan Çocuklar (Bin Kişi)

Etkileyen/ Etkileyebilecek Olumsuz Faktörler	**Toplam**		**Erkek**		**Kız**	
	Sayı	**(%)**	**Sayı**	**(%)**	**Sayı**	**(%)**
Ekonomik faaliyette bulunan kişi sayısı	720	100,0	508	100,0	212	100,0
Yaralanma Geçiren						
Maruz Kalan	9	1,3	8	1,6	1	0,5
Tanık Olan	32	4,4	20	3,9	12	5,7
İşyerindeki Çalışma Koşullarından Kaynaklanan Rahatsızlık Geçiren						
Maruz Kalan	4	0,6	4	0,8	-	-
Tanık Olan	16	2,2	10	2,0	6	2,8
Fiziksel, Sözlü Şiddet veya Hoş Olmayan Davranışlara Maruz Kalan						
Maruz Kalan	1	0,1	1	0,2	-	-
Tanık Olan	11	1,5	7	1,4	4	1,9
Fiziksel Sağlığı Etkileyen İşyerinde Maruz Kalan						
Göz yorgunluğu ve görsel konsantrasyon	33	4,6	30	5,9	2	0,9
Kimyasallar, toz, duman, duman veya gazlar	78	10,8	62	12,2	16	7,5
Gürültü veya güçlü titreşimler	72	10,0	65	12,8	7	3,3
Aşırı sıcak/soğuk veya aşırı nemli/nemsiz ortamda çalışmak	93	12,9	80	15,7	13	6,1
Zor çalışma duruşları veya çalışma hareketleri ve ağır yükleri taşıma	73	10,1	56	11,0	17	8,0
Kaza riski	46	6,4	43	8,5	2	0,9

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çocuk işçiliği, tüm dünyayı etkileyen karmaşık bir toplumsal sorundur. Çocuk işçiliği kavramının ne olduğuna ve kimlere uygulandığına dair çeşitli yasal tanımlar doğrultusunda çocuk işçiliği ile ilgili yapılan mücadele yöntemleri birbirini izlemekte ise de hem ülkemizdeki hem de dünyadaki uygulamalar pratikte kalıcı olarak olumlu sonuçlar doğurmamaktadır.

Türkiye'de çocuk işçiliğinin kapsamına ilişkin mevcut veriler yeteriz olup mevcut istatistikler güncelliğini yitirmiştir. Öte yandan, ülkemizde kayıt dışı sektörünün en yüksek çocuk işçi oranına sahip olması, durumun tam olarak anlaşıl-

masının önündeki en önemli engeldir. Çalışma hayatının çeşitli alanlarında kendisine yer bulan çocuk işçilerin durumu işçi sağlığı ve güvenliği açısından da karamsar bir tablo çizmektedir. Bu sorunu çözmek için çok boyutlu bir yaklaşım gereklidir. Öncelikle çocuk işçiliği ile ilgili hukuki boyutta boşluk bırakmamak ve çelişkili maddelerde gerekli düzenlemeleri yapmak önemlidir. Çocuk işçiliğinin yaygın olduğu kayıt dışı sektörde denetimler sıkılaştırılmalı ve yaptırımlar uygulanmalıdır. Çocuk işçiliği sadece yasal yollarla çözülebilecek sorun olmadığından dolayı asıl odaklanılacak olan konu sorunun ortaya çıkmasına katkı sağlayan dinamiklerin ortadan kaldırılması ve toplumsal farkındalığın artırılmasıdır.

Avrupa Birliği ülkeleri ile karşılaştırıldığında ise, Türk mevzuatındaki en dikkat çeken eksiklik, çalıştırılmak ya da çalışmak zorunda kalan çocukların işçilik haklarının olduğunun görülmemesi ve çocuk işçiliğini düzenleyen özel bir kanuni düzenlemenin salt olarak bulunmamasıdır. Bu bağlamda eğitim, sağlık ve çalışma bakanlıkları arasında koordinasyonun sağlanması ile çalıştırılmak ya da çalışmak zorunda kalan çocukların en temel hakları yasal çerçevede tanımlanarak güvence altına alınmalı ve tüm toplum kademeleri özel olarak eğitilmelidir. Çocuklara kendilerine verilen her işi yapmak zorunda olmadıkları ve kendilerine verilen her işi reddetme hakları olduğu öğretilmelidir. Ancak Türkiye›de, Avrupa Birliği›nde ve dünyanın diğer bölgelerindeki çocuklara, her şeyden önce çalışmaya zorlanmayacakları ekonomik ve sosyal koşullar sağlanmalı, oyun oynama ve her alanda kendilerini geliştirme olanağına sahip olmalıdırlar.

İş sağlığı ve güvenliği konusunun okul müfredatlarına alınacak bir ders ile birleştirilmesi, öğrencilerin okul sürecinde iş sağlığı ve güvenliği konusunda eğitilmesi, yetiştirilmesi ve İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu hakkında bilgi sahibi olmaları en kapsamlı fayda olacaktır. Eğitim süreci penceresinden bakıldığında mevsimlik tarımla uğraşan ailelerin çocukları için çok daha kritik olduğu görülmektedir. Çocukları çalışmaya zorlayan sosyal ve ekonomik koşullar düzelene dek, karşılaştıkları kazalar, hastalıklar ve riskler konusunda kendileri ve aileleri bilgilendirilmeli ve uygulamalı çalışmalar yapılmalıdır. Böylece toplum içerisinde çocuk işçiliği ve çocuk işçiliğinde kültür oluşmasını sağlanarak çocukların çok daha iyi işyeri ortamlarında çalışmalarının önü açılmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Akyan, M. A & Atak, N. (2004). Çankırı sanayi sitesinde çalışan çocuklar ve çalışma koşulları. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, *57*(53), 139-151. Doi:10.1501/Tipfak_0000000107
2. Baştaymaz, T. (1990). *6- 15 yaş grubu Bursa'da çalışan çocuklar üzerine bir araştırma*. Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul.
3. ÇSGB. (2005). *Türkiye'de çocuk işçiliği sorun bizim bilgilendirme materyali*, ÇSGB Genel Yayın, Ankara.
4. ÇSGB. (2017), *Çocuk işçiliği ile mücadele ulusal programı*, ÇSGB Genel Yayın, Ankara.
5. ÇSGB. (2017). *Ulusal istihdam stratejisi (2014–2023) istihdam sosyal koruma ilişkisinin güçlendirilmesi ekseni raporu*. ÇSGB Genel Yayın, Ankara.
6. Duyar, İ. (2013). Çalış(tırıl)an çocuklarda bedensel yıpranmalar. *İnsan Bilim Dergisi*, *2*(1), 1-14. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/98103
7. Fidan, F. (2004). Çalışan çocuk olgusuna sosyo-psikolojik bakış sanayide çalışan çocuklar örneği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *6*(1), 30-49. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/321834
8. Fişek, A. G. (2017). Çalışan çocuklar ve iş kazaları: Türkiye'de Kobiler üzerine bir inceleme. http://gurhan.fisek.net/calisan-cocuklar-ve-is-kazalari-turkiye-de-kobiler-uzerine-bir-inceleme/ adresinden 30.12.2021 tarihinde erişilmiştir.
9. Gerşil, S. G. (2017). Çalışan çocuk gerçeği ve sağlık sorunları. https://www.academia.edu/16049792/%C3%87ALI%C5%9EAN_%C3%87OCUK_GER%C3%87E%C4%9E%C4%B0_VE_SA%C4%9ELIK_SORUNLARI adresinden 30.12.2021 tarihinde erişilmiştir.
10. Gören, Z. (1984). Çocuğun temel hakları. https://ayam.anayasa.gov.tr/media/6347/zgoren.pdf adresinden 30.12.2021 tarihinde erişilmiştir.
11. Gülçubuk, B. (2012) Tarımda çocuk emeği sömürüsü ve toplumsal duyarlılık, *Çalışma ve Toplum*. *0*(33), 75-93. https://www.calismatoplum.org/Content/pdf/calisma-toplum-1411-b1fbd0a9.pdf
12. Günöz, M. (2007). *Türkiye'de çocuk işçiliği sorunu ve çözüm önerileri*. ÇSGB Uzmanlık Tezi. Ankara. https://media.iskur.gov.tr/15621/mustafa-gunoz.pdf adresinden 30.12.2021 tarihinde erişilmiştir.
13. ILO. (2006). Das Ende der Kinderarbeit-zum Greifen nah. http://www.ilo.int/public/german/standards/relm/ilc/ilc95/pdf/rep-i-b.pdf adresinden 30.12.2021 tarihinde erişilmiştir.

14. ILO. (1999). Urgent Action Convention on the Prohibition and Elimination of the Worst Forms of Child Labor No:182. https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377311/lang--tr/index.htm adresinden 30.12.2021 tarihinde erişilmiştir.
15. İSİG. (2017). İş cinayetleri raporları, https://isigmeclisi.org/is-cinayetleri-raporlari adresinden 30.12.2021 tarihinde erişilmiştir.
16. İş Kanunu. (2003). 4857 sayılı İş Kanunu. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4857.pdf adresinden 30.12.2021 tarihinde erişilmiştir.
17. İSGK. (2012). 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu. http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6331.pdf adresinden 31.12.2021 tarihinde erişilmiştir.
18. Koçali, K. (2021a). *Maden kazalarında sorumluluklar ve kusur oranları*. Nobel Yayın.
19. Koçali, K. (2021b). Sosyal Güvenlik Kurumu'nun 2012-2020 yılları arası iş kazaları göstergelerinin standardizasyonu. Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 12(2), 302-327. Doi:10.54688/ayd.1012081
20. Koçali, K. (2021c). Calculation of Occupational Accident Indicators of Türkiye, M. Dalkılıç & B. S. Yılmaz (Eds.), INSAC Social and Education Sciences, p. 224-250. İzmir:Duvar Yayınevi.
21. Kolk, A., & Tulder, R. V. (2002). Child labor and multinational conduct: a comparison of international business and stakeholder codes. *Journal of Business Ethic, 36*(3), 91-301. https://www.jstor.org/stable/25074713 adresinden 31.12.2021 tarihinde erişilmiştir.
22. Kuschnereit, J. (2001). Handelspolitik gegen Kinderarbeit? Die begrenzte Wirksamkeit von Sozialklauseln. *IPG*, *3*(2001), 287-302. http://library.fes.de/pdf-files/ipg/ipg-2001-3/artkuschnereit.pdf adresinden 31.12.2021 tarihinde erişilmiştir.
23. T.C. Anayasası. (1982). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf adresinden 30.12.2021 tarihinde erişilmiştir.
24. TÜİK. (2013). *Çalışan çocuklar*. TÜİK Yayınları.
25. TÜİK. (2017). *Gelir ve yaşam koşulları araştırması mikro veri seti (kesi*t). TÜİK Yayınları.
26. TÜİK. (2019). İstatistiklerle çocuk. *TÜİK Haber Bülteni*. *30708*. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Child-Labour-Force-Survey-2019-30708 adresinden 30.12.2021 tarihinde erişilmiştir.
27. TÜİK. (2020). Çocuk işçi anketi. *TÜİK Haber Bülteni*, *33807*. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Child-Labour-Force-Survey-2019-33807 ad-

resinden 30.12.2021 tarihinde erişilmiştir.
28. UNICEF. (2019), Factsheet: child labour. www.unicef.org/protection/files/child_labour.pdf adresinden 30.12.2021 tarihinde erişilmiştir.
29. Uslu, Y. (2014). *Muğla ilinde oto yan sanayiinde çırak olarak çalışan çocuk ve genç işçilerin çalışma koşulları ve iş sağlığı ve güvenliği bakımından değerlendirilmesi*. [Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi].
30. Yandakçı, A. N. (1994). *Mobilya imalat sanayiinde çalışan çocuk işçi ve çırak öğrencilerin uğradıkları iş kazalarında eğitimin rolü*. [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi].
31. Yıldız, Ö. (2007). Çalışan çocuklar: Sorun mu? Çözüm mü?. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 6*(2). 57-66. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/223522